

ПЕРЕХІД ПРАВ КРЕДИТОРА ДО ТРЕТІХ ОСІБ ЯК ЗМІНА ОСІБ У ЗОБОВ'ЯЗАННІ: ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

Кот Олексій Олександрович,

доктор юридичних наук, професор

член-кореспондент Національної академії правових наук України,

Заслужений юрист України,

в.о. головного наукового співробітника відділу

дослідження проблем взаємодії держави та громадянського суспільства

Київського регіонального центру Національної академії правових наук України

У статті досліджуються загальні питання переходу прав кредитора до третіх осіб як зміни осіб у зобов'язанні. Зазначено, що у юридичній літературі, присвяченій дослідженню питань зобов'язального права, значна увага приділяється інституту зміни зобов'язань. Наголошено, що в цивільному праві є багато тлумачень поняття «зміна осіб в зобов'язанні», однак більшість дослідників займають єдину позицію щодо поняття інституту зміни зобов'язань, визначаючи його як зміну їх окремих елементів.

Наведена класифікація випадків зміни зобов'язань, запропонована Е. Годеме, який виділяє три види зміни зобов'язань: зміни, що належать до сили зобов'язання; зміни, що належать до предмета чи до змісту зобов'язання; зміни, що належать до активного чи пасивного суб'єктів зобов'язання.

Зазначено, що оскільки до суб'єктного складу зобов'язання входять активний суб'єкт (кредитор) та пасивний суб'єкт (боржник), зобов'язання може зазнавати змін як з боку кредитора, так і з боку боржника. Іншими словами, первісний кредитор і/чи боржник можуть під час дії зобов'язання з тих чи інших причин вийти з цього зобов'язання, замінивши себе іншою особою. Така заміна, що відбувається з боку як кредитора, так і боржника, в юридичній літературі одержала назву зміни осіб у зобов'язанні.

Враховуючи предмет дослідження, основну увагу приділено договірним способам заміни сторони у зобов'язанні, а саме договірному переходу прав кредитора та переведенню боргу.

Досліджено правову регламентацію взаємин осіб, що беруть участь у переході прав вимоги первісного кредитора до нового кредитора. Зокрема, надається характеристика взаємовідносинам первісного кредитора і боржника, взаємовідносинам між первісним і новим кредиторами та взаємовідносинам між новим кредитором і боржником.

Дослідження дозволило дійти висновку, що законодавець, дозволяючи перехід прав кредитора до третіх осіб, прагне зберегти стабільність первісного зобов'язання, а також, щоб уникнути зловживань з боку кредиторів, за допомогою імперативних норм надає правовий захист боржнику – найбільш слабкому суб'єкту з погляду правових можливостей впливу на процес переходу зобов'язальних прав вимоги до нього.

Ключові слова: зміна осіб у зобов'язанні, перехід прав, первісний кредитор, договір зобов'язання.

Kot Oleksii. Transfer of creditor's rights to the third parties as the substitution of parties to an obligation

The article studies the general issues of the transfer of creditor's rights to the third parties as the substitution of parties to an obligation. It is noted that legal literature devoted to the study of law of obligation, the focus is on the institute of modification of obligations. The author stresses that in civil law, there are many interpretations of the concept "substitution of parties to an obligation", but many scholars share a unified position towards the concept of the institute of modification of obligations by defining it as a change of some elements.

The author proposes the classification of cases of modification of obligations by E. Hodeme, who separates three types of modification of obligations: changes which belong to obligation power; changes which belong to a subject or content of an obligation; changes which belong to active or passive subjects of obligation.

It is highlighted that as the parties of obligation involve an active subject (a creditor) and a passive subject (a debtor), an obligation is subject to modification both on the part of the creditor and the debtor. In other words, the original creditor and/or debtor can secede from this obligation during obligation action through the substitution. Legal literature defines such a change on the part of the creditor and the debtor as the substitution of parties to an obligation.

Taking into account the research subject, the main focus is on the contractual ways of the substitution of parties to an obligation, specifically the contractual transfer of the creditor and assignment of debt.

The legal regulation of cooperation between persons participating in the transfer of the rights of demand of the original creditor to the new creditor. In particular, the author characterizes the interrelation between the original and new creditors and the interrelation between the new creditor and the debtor.

The research makes it possible to conclude that the legislator strives to keep the stability of the original obligation through allowing the transfer of the creditor's rights and to avoid the abuse of creditors, it ensures the legal protection of creditors – the weakest subject from the perspective of legal scope of the influence on the process of transferring the mandatory rights of demand to him – using compulsory rules.

Key words: *substitution of parties to obligation, transfer of rights, original creditor, commitment contract.*

У юридичній літературі, присвяченій дослідженню питань зобов'язального права, значна увага приділяється інституту зміни зобов'язань. Більшість дослідників займають єдину позицію щодо поняття інституту зміни зобов'язань, визначаючи його як зміну їх окремих елементів.

На наш погляд, вбачається переконливою класифікація випадків зміни зобов'язань, запропонована Е. Годеме [1, с. 434]. Автор розподіляє їх на такі:

- 1) зміни, що відносяться до сили зобов'язання;
- 2) зміни, що відносяться до предмета чи до змісту зобов'язання;
- 3) зміни, що відносяться до активного чи пасивного суб'єктів зобов'язання.

Насамперед слід зазначити, що оскільки до суб'єктного складу зобов'язання входять активний суб'єкт (кредитор) та пасивний суб'єкт (боржник), зобов'язання може зазнавати змін як з боку кредитора, так і з боку боржника.

Іншими словами, первісні кредитор і/чи боржник можуть під час дії зобов'язання з тих чи інших причин вийти з цього зобов'язання, замінивши себе іншою особою. Така заміна, що відбувається з боку як кредитора, так і боржника, в юридичній літературі одержала назву зміни осіб у зобов'язанні [2, с. 201].

Необхідно відзначити, що поряд з терміном «зміна осіб в зобов'язанні» в літературі в силу об'єктивних причин використовуються й інші терміни для характеристики цього правового явища. Так, Р. Саватьє використовував термін «трансформація зобов'язань» [3, с. 372], Е. Годеме – «перенесення зобов'язань» [1, с. 459], такий же термін пропонував і Й.О. Покровський [4, с. 446], К.П. Побєдоносцев – «зміну осіб у зобов'язаннях» [5, с. 223], М.І. Брагінський – «спеціальні випадки зміни договору (заміна сторін)» [6, с. 464] тощо.

Незважаючи на таку різноманітність термінів, автори сходяться в своїй позиції щодо змісту аналізованого правового явища. На наш погляд, аналіз передумов виникнення того чи іншого визначення має скоріше історичне, ніж правове значення і, отже, виходить за межі нашого дослідження.

Існують три основні правові форми зміни суб'єктного складу зобов'язань:

- 1) універсальне правонаступництво;
- 2) перехід прав кредитора;
- 3) переведення боргу.

Не викликає сумнівів, що перехід прав кредитора до третіх осіб, так само, як і переведення боргу, є окремим випадком зміни суб'єктного складу зобов'язання.

Враховуючи предмет дослідження, основну увагу приділимо договірним

способам заміни сторони у зобов'язанні, а саме договірному переходу прав кредитора та переведенню боргу.

Перехід прав кредитора до третіх осіб є зміною зобов'язання на стороні активного суб'єкта, що виражається, як правило, у повній заміні первісного кредитора третьою особою (новим кредитором). Повна заміна первісного кредитора проявляється в декількох аспектах. Права первісного кредитора переходять до нового кредитора в обсязі й на умовах, що існували на момент переходу прав. Новий кредитор цілком витісняє із зобов'язання первісного кредитора.

Аналізуючи поняття інституту переходу прав кредитора до третіх осіб, варто звернути увагу на те, що не всі зобов'язальні права вимоги можуть переходити від одного кредитора до іншого. Подібно до деяких об'єктів цивільних прав, що вилучені з обороту, ЦК України у ст. 515 містить заборону переходу прав, нерозривно зв'язаних з особистістю. Відзначимо, що ще класичному римському праву був відомий поділ зобов'язань на зобов'язання, що можуть передаватися, і зобов'язання без права передачі (*obligationes intuitu personae*) [7, с. 203]. До таких зобов'язальних прав, зокрема, відносяться вимоги про аліменти й про відшкодування шкоди, заподіяної життю чи здоров'ю, вочевидь тому, що вимоги і, відповідно, платежі такого роду мають строго цільове призначення. В. А. Белов відзначає, що строго особисті права, у принципі, не пристосовані до передачі, оскільки вони нерозривно зв'язані з особистістю тільки конкретного кредитора [8, с. 141].

З огляду на викладене вбачається, що законодавець обґрунтовано використовував імперативну норму в регулюванні цього аспекту переходу прав кредитора до третіх осіб. Слід зазначити, що в у ст. 515 ЦК України така заборона прямо встановлена для відступлення вимог про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. З огляду на наявність загаль-

ної заборони відступлення вимог строго особистого характеру в чинному ЦК законодавство України у цілому підтримує ідеї класичного римського права в регулюванні питань, пов'язаних з відступленням прав строго особистого характеру.

Значний інтерес представляє правова регламентація взаємин осіб, що беруть участь у переході прав вимоги первісного кредитора до нового кредитора. На нашу думку, доцільно проаналізувати взаємні права й обов'язки первісного кредитора, нового кредитора і боржника, що виникають у процесі їхніх правовідносин із приводу переходу прав вимоги.

Взаємовідносини первісного кредитора і боржника. За загальним правилом, перехід прав кредитора відбувається незалежно від волі боржника, тобто для переходу прав кредитора не потрібна згода боржника. Це правило походить з римської цесії. При цьому ЦК містить і винятки з цього правила – відповідно до ст. 516, яка визначає порядок заміни кредитора у зобов'язанні, заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не передбачено договором або законом.

Таким чином, при переході прав кредитора між боржником і первісним кредитором не виникає жодних взаємних правових обов'язків, за винятком випадків, передбачених законом чи договором. Існує виняткове право кредитора передати належну йому вимогу.

Взаємовідносини між первісним і новим кредиторами. По суті, взаємовідносини між кредиторами є проміжною стадією, коли первісний кредитор залишає зобов'язання, а новий кредитор займає його місце. Очевидно, що метою таких взаємин є легітимація нового кредитора як активного суб'єкта зобов'язання. У зв'язку з цим закон містить єдину вимогу – первісний кредитор зобов'язаний передати новому кредитору документи, що засвідчують право вимоги, подати відомості, що мають значення для здійснення права вимоги. Дійсно, без дотримання цього положення новий кредитор просто

не зможе реалізувати право вимоги, яке перейшло до нього.

Відзначимо також, що додаткові обов'язки первісного кредитора можуть бути визначені правочином про передачу права вимоги (природно, це твердження справедливе лише для випадків переходу прав кредитора за правочином).

Взаємовідносини між новим кредитором і боржником. Найбільш детально законодавець регулює саме взаємини між «оновленим складом» учасників зобов'язання. Законодавець цілеспрямовано зміцнює правове положення боржника в зміненому зобов'язанні, у цьому виявляється прагнення зберегти баланс інтересів: оскільки перехід прав кредитора відбувається, як правило, без узгодження з боржником, правове положення останнього в результаті такого переходу прав не повинно погіршуватися. ЦК України містить низку імперативних норм, що закріплюють права боржника й обов'язки кредитора.

ЦК України не закріплює правила про те, що боржник має бути повідомлений про перехід прав кредитора, що відбувся. Натомість ч. 2 ст. 516 містить положення, з яких такий обов'язок випливає: якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, новий кредитор несе ризик настання несприятливих для нього наслідків. У цьому разі виконання боржником свого обов'язку первісному кредиторі є належним виконанням. Цей обов'язок покладається на нового кредитора, оскільки саме він є зацікавленою особою в належному виконанні зобов'язання. Однак, з огляду на те, що ЦК не вказує на суб'єкта цього обов'язку, можна припустити, що у випадку договірної передачі прав кредитора обов'язок повідомлення боржника про перехід прав, що відбувся, може бути покладений і на первісного кредитора (як додаткова умова правочину про передачу прав вимоги). Закон передбачає й санкцію за неповідомлення боржника про перехід прав, що відбувся, – у цьому випадку новий кредитор буде нести ризик несприятли-

вих наслідків. Іншими словами, за таких умов виконання боржником зобов'язання первісному кредитору вважається належним виконанням, що, як відомо, припиняє зобов'язання.

Крім того, у ЦК України закріплюється положення про те, що боржник вправі не виконувати зобов'язання новому кредитору до надання доказів переходу до нього прав вимоги (ч. 2 ст. 517).

Оскільки новий кредитор вступає у вже існуюче зобов'язання, він несе на собі тягар можливих негативних наслідків. Первісний кредитор зобов'язаний представити новому кредитору інформацію, що має значення для здійснення права вимоги. При цьому відповідальність первісного кредитора передбачається лише за недійсність переданого ним новому кредитору права вимоги у випадку передачі права за правочином. ЦК України не містить норм про відповідальність первісного кредитора при переході його прав до нового кредитора на підставі закону. Очевидно, що новий кредитор, вступаючи в права кредитора за зобов'язанням, діє на свій страх і ризик, оскільки довести невиконання первісним кредитором обов'язку щодо представлення інформації про право вимоги, як правило, практично неможливо. Боржник у свою чергу наділяється правом використовувати проти вимоги нового кредитора заперечення, які він мав проти первісного кредитора на момент повідомлення про перехід прав (ст. 518 ЦК). Це право боржника знаходить своє обґрунтування у двох площинах: по-перше, покладення на боржника негативних наслідків переходу прав кредитора, у якому боржник не брав участі, суперечило би загальним принципам цивільного права, а по-друге, зміст вимоги до боржника фактично не змінився, натомість змінився лише суб'єкт цього права вимоги.

Підводячи підсумки аналізу прав і обов'язків кредиторів і боржника, що виникають при переході прав кредитора в цивільному праві, необхідно відзначити, що законодавець, дозволяючи такий перехід прав, прагне зберегти

стабільність первісного зобов'язання, а також, щоб уникнути зловживань з боку кредиторів, за допомогою імперативних норм надає правовий захист боржнику – найбільш слабкому суб'єкту з погляду правових можливостей впливу на процес переходу зобов'язальних прав вимоги до нього.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Годэмэ Е. Общая теория обязательств. Москва, 1948. 511 с.
2. Советское гражданское право Под ред. проф. Д.М. Генкина и доц. Я.А. Куника. Москва, 1967. 559 с.
3. Саватье Р. Теория обязательств. Москва, 1972. 381 с.
4. Покровский И.А. История римского права. Санкт-Петербург, 1998. 528 с.
5. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Ч. 3 : Договоры и обязательства. Санкт-Петербург, 1880. 629 с.
6. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Книга первая: Общие положения. Москва, 1999. 848 с.
7. Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское право. Москва, 1999. 411 с.
8. Белов В.А. Сингулярное правопреемство в обязательстве. Москва, 2000. 266 с.